

Про нові знахідки монет Подільського князівства

Прошло вже три роки з часу публікації в журналі «НумізMATика і фалеристика» статті авторів, присвяченої відкриттю монет Подільського князівства, що існувало на українських землях в XIV ст.¹ За минулий час зусиллями авторів та інших дослідників з'явилося декілька праць, в котрих вивчалися історичні обставини появи цих рідкісних монет пізнього

середньовіччя, виникнення їхнього монетного типу, геральдичних зображень.² Також за цей час на Поділлі знайшлася ще одна подільська монета уже відомого типу.

В попередньому випуску журналу «НумізMATика і фалеристика» була опублікована стаття А. Шостопаля, де приводиться опис нових знахідок монет Подільського князівства та надається аналіз обставин їхнього випуску.³ Дві нові срібні монети походять із Черкащини, та, як видно з публікації, відносяться до поодиноких випадкових

Рис.1. Монети Костянтина Коріатовича, розташовані в порядку співпадіння штемпелів: 1 - монета Угорського Національного Музею (УНМ); 2 - Дунаївці-1; 3 - Черкаси-1; 4 - Дунаївці-2; 5 - Городок-1; 6 - монета Національного Музею історії України (НМІУ); 7 - Черкаси-2.

знахідок. Нові монети, як і попередні, теж належать до карбування подільського князя Костянтина Коріатовича (1380 – до 1391). Таким чином, загальна кількість відомих монет Костянтина зросла до семи, (рис. 1, таблиця) а топографія знахідок, окрім Поділля та Київщини,

тепер поширилась на Черкащину, що входила в минулому в склад Подільського князівства. Одна із новознайдених монет Черкаси-1 відноситься до вже описаних монет Костянтина, інша Черкаси-2 належить до нового, раніше невідомого типу, з іншим зображенням реверсу, зміненою легендою та зменшеною вагою.

Монети Костянтина: метрологічні показники, штемпельні варіанти та інші дані.

№	Монети Костянтина Коріатовича	Час знах-я	Місце та обставини знаходження монети	Вага г	Діам. мм	Проба	Штемпель Ав	Штемпель Рв
1	Монета УНМ	до 1887	Н/д З 1887 в УНМ із приватної колекції	1,15	18,0	Н/д Висока	Да1****	Др1****
2	Дунаївці-1	до 2003	Дунаївці, Хмельницької обл. Поодинокі знахідка	1,01	18,5	Вище 900**	Да1	Др1
3	Черкаси-1	2006	с. Трушівці, Чигиринського р-на, Черкаської обл. Поодинокі знахідка	0,8*	18,5	Н/д Висока	Да1	Др1
4	Дунаївці-2	до 2004	Дунаївці, Хмельницької обл. Поодинокі знахідка	1,02	17,5	Вище 900**	Да2	Др1
5	Городок-1	2005	Городок, Хмельницької обл. Поодинокі знахідка	1,01	17,6	Н/д Висока	Да2	Др1
6	Монета НМІУ	1937	Вишгород, Київської обл. Арх-чні розкопки, поодинокі знахідка	0,72	18,0	900***	Ва1	Вр1
7	Черкаси-2	до 1997	Черкаська – Вінницька обл. Н/д	0,77	18,5	Н/д Висока	Ча2	Чр2
–								

* - вага монети знижена внаслідок втрати маси.

** - проба визначалася методом РФА в ННДРЦУ.

*** - проба визначалася НМІУ штриховим методом.

****- Да1, Др1 – умовні позначення штемпельних варіантів аверсу та реверсу монет.

Хоча А. Шостопал детально та ґрунтовно дослідив монети, автори вважають, що нові знахідки заслуговують на коментар та хотіли би надати щодо них свої міркування. Одразу зауважимо, що перша зі знайдених монет Черкаси-1 в дрібних деталях співпадає з монетою Костянтина Дунаївці-1 та являється уже третьою монетою, карбованою цією парою штемпелів. Її відмінність від попередніх двох – зменшена до 0,8 г вага пояснюється, на погляд авторів, не розбіжністю ваги монет при карбуванні, а втратою маси в результаті перебування монети у вогні. Про це свідчать характерні сліди на поверхні монети та факт підвищеної крихкості монети, що призвело до її фрагментації при очищенні.

Зупинимось більш детально на іншій знайденій монеті Костянтина Черкаси-2. На її реверсі спостерігається зображення нового типу, яке раніше не було відомо для монет Костянтина – композиція з корон та, можливо, літер. На жаль, стан реверсу монети не дає можливості зробити більш певних висновків. Корони розташовані на периферії монетного кружка не

симетрично, одна з них орієнтована назовні, а інша усередину. Наявність корони, орієнтованої усередину монети, виглядає випадковою. Можливо припустити, що при виготовленні штемпеля монетар спочатку наніс пунсоном зображення корони, помилково повернуто усередину. Надалі він, щоб не втрачати підготовлений штемпель, ще раз, на цей раз вірно, наніс на штемпель зображення корони, орієнтованої назовні. Виглядає імовірним, що під короною були розміщені ініціал або аббревіатура титулу правителя. Легенда монети нового типу Черкаси-2, попри деякі зміни – заміни назви володінь «Смотрич» на «Поділля» та інший вигляд скорочень, схожа на легенди попередніх подільських монет та має подібну структуру. Привертає увагу поява в написах монети нового для монет Костянтина знаку у вигляді вертикально орієнтованих двох крапок. У даному випадку це не розділовий знак, а знак скорочення. Автори згодні, хоча й з деякими зауваженнями, з варіантами прочитання легенди нової монети, запропонованими А. Шостопалом. На наш погляд, при її прочитанні необхідно враховувати наявні в написах знаки скорочення. В цьому випадку титули в легенді монети можуть співпадати з відомими з грамот титулами князів Коріатовичів.⁴

+MO(NETA): CONSTANT[І]NI / +DVCIS (HEREDIS ET): D(OMINI DE): PODOLI[A]

Монета Костянтина / князя, дідича та господаря Поділля (Подільської землі).

Потрібно цілком погодитися з А. Шостопалом, що зміна в монетній легенді назви володінь з «Смотрич» на «Поділля», разом із заміною анжуйського герба угорських королів XIV ст. на композицію з короною, свідчить про істотну зміну владного статусу Костянтина. Можливо йдеться про поширення його суверенітету зі Смотрича на все Поділля. А. Шостопал вважає, що ця зміна відбулася після смерті Людовика Угорського (1342 – 1382) в період з 1382 по 1386 роки та означає вихід Костянтина з васальної залежності від Угорської корони. На наш погляд остання дата – 1386 рік, більш імовірна, якщо опиратись на датування подільського карбування за вагою львівських «руських грошиків»⁵. Взагалі, після черкаських знахідок, монети Костянтина за вагою та іншими ознаками можна розбити на дві групи. У першу (див. таблицю) входять п'ять монет №1-5, з вагою, що перевищує один грам (середня вага 1,05 г, вага монети №3 до уваги не бралася), усі вони мають на реверсі анжуйський герб, а в легенді вказаний «Смотрич», як назва володінь. Друга група включає дві монети – НМІУ та нового типу Черкаси-2, зі зниженою вагою – до 0,72 г та 0,77 г відповідно. Також їх об'єднує своєрідний стиль зображення Св. Юрія - змієборця в характерному «шоломі», на відміну від першої групи, де він, схоже, зображений у німбі. Зниження ваги вказує на більш пізнє карбування монет другої групи. Автори вважають, що його потрібно віднести на кінець правління Костянтина, який помер між 1388 – 1391 роком.

На завершення коментарю хотілось би звернути увагу на таку обставину. В деяких роботах, присвячених монетам Подільського князівства, відштовхуючись від невеликої кількості

знайдених монет, робиться висновок про малочисельність та епізодичність випуску монет Костянтина.⁶ На погляд авторів, такий висновок передчасний. Невелика кількість відомих подільських монет, у першу чергу, свідчить про їхню відсутність в скарбах того часу, єдиним суттєвим джерелом надходження цих монет у наш час. Усі монети Костянтина, обставини знаходження яких відомі, знайдені як поодинокі монети. Нумізматиці відомо немало прикладів, коли поширена та масова у свій час монета, при певних історичних обставинах, могла майже не випадати в скарби і тому є рідкісною в наш час. Наприклад, це стосується поширених в свій час, що відомо з документів, а тепер рідкісних мідних монет Молдови початку XV ст.⁷ Також на кількість збережених монет впливали такі звичайні в минулому явища, яквилучення монет та заборона обігу. При оцінці об'ємів карбування потрібно враховувати ці обставини. З іншого боку, виявлення існування декількох типів монети Костянтина свідчить про достатньо тривале їхнє карбування. Також монети Подільського князівства зафіксовані в джерелах початку XV ст., де вони виступають під назвою «подольські полугрошки».⁸ А виникнення на Поділлі в XV ст. регіональної лічби на основі так званої «подільської копи» теж є ймовірним наслідком їхнього активного обігу. Навряд чи все це могло би статися при короткочасній емісії подільських монет малого об'єму. Взагалі наразі це питання виглядає недостатньо дослідженим та потребує подальшого вивчення.

Надалі автори хотіли би зупинитись на одній особливості монети нового типу Черкаси-2, що дозволяє по-новому підійти до проблеми атрибуції деяких давно відомих монет. Мова йде про новий для монет Костянтина елемент зображення – корону (рис. 3). Вона має три великих – один центральний та два бокових, крім того, чотири малих проміжних зубців, та чотири отвори в корпусі корони. Зображення корони було поширене в європейській іконографії монет XIV – XV ст. Найбільш відома корона з празького гроша – висока, з трьома великими зубцями, яка стала зразком для зображення корони на монетах сусідніх країн – Польщі, Угорщини. Корона такого ж типу присутня й на львівських монетах – «руських грошиках» та мідних денаріях. Потрібно підкреслити, що корона на монеті Костянтина відрізняється від цього поширеного

Рис. 2. 1 – монета (денарій, обол?) подільського князя Федора Коріатовича (1388 – 1394); 2 – зображення штрихового знаку на печатці Федора Коріатовича з його грамоти від 1403 р.

типу опуклою формою та пропорціями. Пошук подібного зображення корони виявив схоже зображення на монеті, яку деякі дослідники відносять також до карбування Подільського князівства, але

не Костянтина, а його брата Федора Коріатовича (1388-1394) (рис. 2). Ця дрібна монета європейського типу була виявлена в складі великого скарбу кінця XIV ст. монет київського князя Володимира Ольгердовича (1363-1394), знайденого в 1911 р. в Сосниці.⁹ Монета має на одному боці знак складної форми в вигляді літери «М», з середини якої проростає подвійний хрест з розсіченими кінцями. Непевна атрибуція цієї монети Федору Коріатовичу¹⁰ ґрунтувалась на схожості цього зображення до штрихового знаку з двохсторонньої печатки Федора (рис. 2б) від грамоти 1403 року.¹¹ В цій грамоті Федір, ув'язнений під Краковим, після невдалої спроби повернутися разом з братом Василем з Закарпаття та знову заволодіти Поділлям, відмовлявся, в обмін на свободу, від прав на Подільське князівство. До нашого часу печатка не збереглася й відома тільки з опису при інвентаризації польського королівського архіву в 1595 р. Саме на аверсі монети Федора можна бачити корону, за формою подібної до корони, розміщеної на монеті Костянтина Черкаси-2 (рис. 3). Проте спроби авторів визначити для порівняння її точні розміри по зображенням з публікацій були незадовільні. Під короною монети Федора деякі дослідники вбачали людську голову, інші - рослину. Також вважалося, що там зображено дві готичні літери, по одній версії «С» та «О», по іншій «d» та «P».¹² Вочевидь, що ця невизначеність з розмірами корони та трактуванням зображення аверсу вимагала

Рис. 3. Корони на монеті Костянтина нового типу Черкаси-2 та монеті Федора (монети зображені в однаковому масштабі) в порівнянні з зображенням корон на монетах кінця XIV ст.: 1 – реверс монети Костянтина Черкаси-2; 2 – аверс монети Федора; 3 – празький гріш Яна Люксембургського (1310 – 1346); 4 – львівський «руський грошик» Казимира III (1333-1370); 5 – денарій Людовика Угорського (1342-1382); 6 – денарій Марії Угорської (1382-1385); 7 – півгріш Владислава Ягайла (1386-1434); 8 – денарій Владислава Ягайла (1386-1434).

Федора майже співпадають не тільки за формою, але й за розмірами. Отже, при виготовленні штемпелів обох цих монет використовувалися майже тотожні пунсони. А це дає можливість припустити, що монета Федора карбувалась на тому ж самому монетному дворі, що й монета

подальшого вивчення монети Федора.

З люб'язного дозволу НМІУ автори отримали можливість ознайомитися з монетою Федора.*

Дослідження цієї невеликої за розмірами 13,5 на 12 мм, виготовленої з

низькопробного срібла, вагою 0,30 г, монети показало, що зображення корони на монеті Костянтина нового типу та на монеті

* автори висловлюють щире вдячність за допомогу в роботі з монетою завідуючій нумізматичного відділу музею Зразюк З. О. та зберігачу музею Дубицькій В. В.

Костянтина. Ця обставина дозволяє, на погляд авторів, відкинути сумніви відносно належності монети із сосницького скарбу Федору Коріатовичу.

Обстеження монети Федора також показало, що вона має специфічну деформацію поверхні, яка виникає, коли при карбуванні відкарбована монета залишається в одному зі штемпелів. Тоді при подальшому карбуванні на новому монетному кружку на обох боках відкарбовується

Збільшене зображення ділянки аверса монети Федора Коріатовича з готичними літерами «С» та «О». Тонкими лініями вказано попередню деформацію монетного кружка - вдавнений відбиток знаку Федора з реверсу монети.

позитивне та негативне зображення одного зі штемпелів. У даному випадку це була сторона із зображенням знаку Федора. Брак був виправлений, монетний кружок з дефектними зображеннями після певного повороту в штемпелях був повторно перекарбований. У результаті новий рельєф наклався на попередній, що створило заплутану картину зображень на монеті. Вочевидь, ця обставина стала причиною різного

бачення зображення аверсу монети Федора попередніми дослідниками, незважаючи на те, що сама монета знаходиться в доброму стані, не має навіть слідів потертості. Прискіпливе обстеження аверсу монети авторами, з використанням бінокулярного мікроскопу, не залишило ніяких сумнівів щодо вірності версії про розміщення під короною двох латинських літер в готичному стилі «С» та «О».¹³ Крапка, яку можна бачити між цими літерами, є наслідком розмітки штемпеля циркулем. Такі центральні крапки теж зустрічаються на монетах Костянтина. Під літерами спостерігається елемент декору у вигляді трьох кілець, який часто зустрічається на монетах того часу, наприклад, на польських півгрошах Казимира III (1333 – 1370), угорських монетах та львівських «руських грошиках».

Що означають розташовані під короною літери «С» та «О» – це ініціали монетного сеньйора чи якась інша аббревіатура? На жаль, очевидної та простої інтерпретації цього скорочення не видно, так само як і інших комбінацій цих літер «ОС», «ОD», «DО», які могли би виникнути при помилковому нанесенні пунсонами напису на штемпель. Мається на увазі переміна літер місцями, а також дзеркальний напис у зворотному напрямку (готичне «С» виглядає в такому випадку як «D»), такі помилки часто зустрічаються на монетах того часу. Використання на дрібних монетах скорочень було поширено в XIV ст., зокрема, у нумізматиці Польщі, Угорщини, сусіднього Львова. Літерою (літерами) указувалося ім'я правителя, інколи його титули, місце карбування, монетар (особливо для провінційних монетних дворів). Дрібні літери, розташовані з боків центрального зображення, звичайно, означали знаки монетного двору. Для подільського князя Федора (в написанні латиною «Theodorus») можливо було би гіпотетично очікувати таких аббревіатур: «Т» - Федір, «TD», або «DT» - князь Федір, «TDP» - Федір князь Поділля. Нічого подібного на монеті ми не бачимо. Необхідно підкреслити, що для Федора

інших імен не відомо, отже схоже, що в абрєвіатуру на монеті його ім'я не входить. Це доволі дивно, зважаючи на те, що під короною, звичайно, розміщали ініціал правителя. Взагалі дві літери під короною співвідносяться скоріше з іменами двох правителів, чим з подвійним іменем одного. Для Подільського князівства відомо про сумісне правління Костянтина та Федора та, можливо, Федора та Василя, але ці варіанти теж не відповідають абрєвіатурі. Схоже, що пошуки задовільного трактування цього скорочення потрібно вести в інших напрямках.

Запропоноване Є. Іванаускасом та Р. Дучісом розкриття абрєвіатури на монеті Федора як «*Camenezz Orridum*» (Кам'янець укріплення) не виглядає переконливим.¹⁴ По-перше, назва міста на монетах того часу в усіх відомих авторам випадках позначалась однією літерою, без усяких доповнень. По-друге, «*Orridum*» в перекладі з латини означає укріплений пункт, провінційне містечко, щось невелике, на відміну від фортеці «*Castrum*» та міста «*Civitas*». Навряд чи так могли називати другу столицю Подільського князівства Кам'янець-Подільський в 90 – х роках XIV ст., який ще в 1374 році отримав право на самоуправління, та в якому вже у 1388 р., крім місцевих жителів, фіксується наявність вірменської общини. Взагалі вираз «*Orridum*» по відношенню до Кам'янця в документах не зустрічається, а використовується «*Civitas*». На жаль, всі ці документи відносяться вже до XV-XVI ст. В грамоті Ягайла Вітовту від 1394 р., яка співпадає з часом карбування монети Федора, Кам'янець позначають «*Castro*».¹⁵

Можливо було би теж запропонувати деякі варіанти розкриття абрєвіатури, наприклад, такий як «*Camenezs Obol*» (Кам'янецький Обол), однак він також сумнівний, оскільки звичай розміщати назву номіналу на монеті поширився пізніше, та як для обола (1 обол = 1/2 денарія = 1/24 гроша) монета Федора (вага 0,30 г, 600 проба за визначенням НМІУ) заважка. В іншому варіанті абрєвіатура могла би бути знаками монетного двору, де «С» означає Кам'янець, а «О» ініціал монетаря. Подібним чином позначалися угорські монети того часу, карбовані на монетному дворі у Кремниці. Слабким місцем цієї гіпотези є те, що ці літери завеликі для службового напису, до того ж займають на монеті не належне їм центральне положення, ще й під короною.

Отже, питання розкриття абрєвіатури на монеті Федора залишається відкритим. Будемо сподіватися на майбутні знахідки монет Костянтина Черкаси-2 в доброму стані, що дозволить впевнено прочитати та розкрити скорочення на монеті. Можливо, що це стане ключем для розкриття абрєвіатури й на монеті Федора.

¹ Погорілець О., Саввов Р. Монета подільського князя Костянтина. // Нумізматика і Фалеристика, № 3, 2004.

² Білецька О. В. Поділля на зламі XIV-XVст.: до витоків формування історичної області. – Одеса, 2004.– 416 с.; Погорілець О. Г., Саввов Р. В. Карбування монети на Поділлі в другій половині XIV ст. Матеріали міжнародної наукової конференції: «Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність, Львів-2004» – Львів, 2005. – С. 145 – 153.; Погорілець О. Г., Саввов Р. В. Монети подольського князя Константина Кориатовича (вторая половина XIV в.). Тезиси докладов и сообщений XIII Всероссийской нумизматической конференции. – Москва,

2005. – С. 109 – 110; Погорелец О. Г., Саввов Р. В. Начало чеканки монеты в южных землях Великого княжества Литовского (вторая половина XIV в.). Международная нумизматическая конференция, посвященная 150 – летию Национального музея Литвы. Тезисы докладов. – Вильнюс, 2006. – С. 238.; Крижанівський А., Шуст Р. До генези іконографії та метрологічних показників монет Подільського князівства другої половини XIV ст. // Нумізмати́ка і Фалеристика, № 2, 2005.; Гулецькі Д., Грамыка А., Криваручка А. Манеты Беларусі да 1707 года. – Мінськ, 2007. – С. 67 - 68.

³Шосто́пал А. Монеты XIV ст. карбовані на Поділлі. // Нумізмати́ка і фалеристика, № 2 2007.

⁴Грамоти XIV ст. - К., 1974. № 24.

⁵Крижанівський А. До питання генези руських монет Казимира III. «А се его сребро» Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя. – К., 2002. – С. 195

⁶Гулецькі Д., Грамыка А., Криваручка А. Манеты Беларусі да 1707 года. – Мінськ, 2007. – С. 67 – 68.

⁷Бырня П. П., Руссев Н. Д. Монеты средневековой Молдавии. // *Stratum* №6. 1999. – С. 183 – 191.

⁸Грамоти XIV ст. - К., 1974. № 57.

⁹Котляр М. Ф. Грошовий обіг на Україні доби феодалізму. – Київ, 1971. – С. 72-74, 86.

¹⁰E. Ivanauskas, M. Balčius Lietuvos Didziosios Kunigaikštystės lydiniai ir monetos nuo 1587 iki 1495 metų. Vilnius, 1994. – S. 47.

¹¹Puzyna J. Korjat i Korjatowicze. // *Ateneum Wilenskie* R. VII – z. 3 – 4. Wilno, 1930. – S. 454.

¹²E. Ivanauskas, M. Balčius Lietuvos Didziosios Kunigaikštystės lydiniai ir monetos nuo 1387 iki 1495 metų. Vilnius, 1994. –S. 47.; Котляр Н. Ф. Клад монет Владимира Ольгердовича. // *Нумизматика и Эпиграфика*, т. VIII, 1970. С. 100.; Ivanauskas E., Douchis R. Coins of Lithuania. 1386-1707. – Vilnius, 1999. – P. 24.; Гулецькі Д., Грамыка А., Криваручка А. Манеты Беларусі да 1707 года. – Мінськ, 2007. – С. 67 - 68.

¹³Ivanauskas E., Douchis R. Coins of Lithuania. 1386-1707. – Vilnius, 1999. – P. 24.

¹⁴Там само. - P. 24.

¹⁵Tegowski J. Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej w koncu XIV wieku. // *Teki Krakowskie* 5, 1997. – S. 175.